

DE HAUTES FAGNES

door

Nol Luitingh

Op 16 april 1967 werd door de Eindhovense mossenwerkgroep de eerste excursie gemaakt naar het Plateau des Hautes Fagnes in België. De Heer Ph. de Zuttere vonden we bereid om deze excursie te leiden, wat tot gevolg had, dat zijn enthousiasme op ons overging. Dit ongelofelijk gevarieerd mosrijk gebied hebben we tot juni 1968 nog 3 x bezocht en ons enthousiasme groeit bij elk nieuw bezoek! Op 2-3 sept. '67, Hemelvaart 1968 en Pinksteren 1968 werden in Bévercé kampjes gehouden, waarin vooral het zuidelijke deel van de Fagnes plus de diep uitgeslepen afwateringsbeekdalen zoals Warche en Bayehon, onze aandacht kregen. De mossenrijkdom is daar zo groot, dat het geruime tijd duurde voordat we althans een groot deel van het verzamelde materiaal gedetermineerd hadden; een aanvulling later is dan ook zeker te verwachten. In dit verslag zijn ook de gegevens verwerkt, die de heer H. Düring opstuurde: de lijsten werden opgemaakt tijdens een NJN-kamp aan de Warche bij Bévercé in juli 1967. De bezochte terreinen zijn op de soortenlijst genummerd van 1 tot en met 9:

1. Fagne de Weywertz	16 april 1967
2. Ruisseau de Pouhon	16 april 1967
3. Trôs Marets	16 april 1967
4. Hoegne - Spoorlijn	16 april 1967
5. Hoegne - beek	16 april 1967
6. Warche	2 september 1967
7. Warche NJN-kamp	juli 1967
8. Bayehon	2 september 1967
9. Fagne Wallonne	3 september 1967

Beschrijvingen:

1. Fagne de Weywertz: Sourbrodt (zuidrand van het plateau),

langs de weg naar grote boerderij: Rurhof. Een stukje nog niet afgegraven veen, uitgespaard tussen reeds afgegraven en slechts gedeeltelijk ontgonnen veen. De hogere planten duiden al heel gauw op echt hoogveen: *Andromeda*, *Eriophorum vaginatum*, *Oxycoccus palustris*, *Empetrum*. De grote veenmosbulten waren vaak overdekt met *Polytrichum juniperinum* van *strictum*. *Sphagnum fuscum*, omringd door een brede gordel *Empetrum* vormde letterlijk en figuurlijk het middelpunt van dit veen. Volgens De Zuttere moest hier ook nog *Dicranum bergeri* groeien, maar het bewijs kon niet geleverd worden.

2. Ruisseau de Pouhon. Via Oviat en Longfay naar Xhoffrix passeerden we de brug over de Pouhon, één van de afwaterings-beken aan de zuidzijde van de Fagne. Het zeer voedselarme water maakte de groei mogelijk van een aantal prachtige levermossen, zoals *Nardia compressa*, *Marsupella aquatica* en *Scapania nemorosa*, allen op stenen in het snelstromende water. Een zeer steile lei rots, zuidhelling, was begroeid met o.a. *Andreaea rothii* en *Rhacomitrium lanuginosum*, bovendien nog een bronskleurig mini-mosje, dat een verkleinde uitgave bleek te zijn van *Grimmia apocarpa*, de var. *pumila*. Dichter bij de beek, waar wat klei werd vastgehouden door een *Calluna*-begroeiing vonden we nog *Diphasium foliosum* en *Blepharostoma trichophyllum*. De stenen brug bleek ook de moeite waard: naast veel *Eucalypta* een paar plukjes *Mniobryum wahlenbergii* en *Distichum capillaceum*.

3. Trôs Marets. Op de weg van Mont naar Hockai passeerden we een smal beekje, practisch de oorsprong van deze beek, die veel zuidelijker in de Warche uitkomt. In een stukje afgegraven en van greppels voorziene Fagne groeide hoofdzakelijk *Molinia*, maar vlak langs de weg was een door hoge sparren omgeven moerasje waar de narcissen onze aandacht trokken (*Narcissus pseudonarcissus* ssp. *pseudonarcissus*). Tussen het langzaam stromende water groeiden pollen *Rhacomitrium lanuginosum*, die al dat water kenmerkend erg plezierig vond en dan ook gigantische afmetingen hadden aangenomen, waarbij de taktoppen op reusachtige *Drepanocladus* leken. *Lycopodium clavatum* en *inundatum* kropen door een vegetatie, die hoofdzakelijk bestond uit *Hypnum imponens*, *Sphagnum auriculatum* en *Sph. compactum*. *Orthocaulis attenuatus* en *O. floerkei* groeiden naast elkaar onder de sparren.

4. Hoegne. Deze westelijke afwatering bereikten we bij de Pont de la Vecquée, vlak bij Hockai. Eerst volgden we de spoorlijn, die hier in de rotsen is uitgehakt waardoor zeer steile, beschaduwde wanden ontstonden. Een paar bronnen in de wand zorgden voor een nog overvloediger mosgroei. *Philonotis fontana* en *caespitosa*, *Riccia bifurca* en *Riccardia sinuata* waren dan ook zonder enige moeite te vinden. *Scapania nemorosa* was ook hier weer in al zijn vormenrijkdommen te vinden. Overal waar stromend water is, daar is ook deze *Scapania* in enorme hoeveelheden te vinden, vaak zo afwijkend van uiterlijke vorm, dat bij nauwkeurige determinatie pas blijkt, dat 10 "verschillende" soorten allemaal weer teruggebracht kunnen worden tot 1 vorm: *Scapania nemorosa*.

5. Vanaf deze spoorlijn daalden we een loofboshelling af naar de Hoegne. Onderweg bleven we verrast staan voor een aantal eiken, die bedekt waren met een centimeters dikke laag *Ptilidium pulcherrimum*. Wat lager waren stenen en boomstompen geheel overgroeid met *Paraleucobryum longifolium* en *Drepanocladus uncinatus*. De sphagnumpollen bleken voor een deel *Sphagnum girgensohnii* te zijn. Op de geweldige keien in de beek groeiden weer oude bekenden: *Andreaea rothii* en *Marsupella aquatica*.

6 en 7. Warche. Deze beek ontspringt veel oostelijker, daar waar het Fagne plateau overgaat in de Eiffel. Bij Robertville is een grote stuw gemaakt; na de dam komen o.a. de Bayehon, Pouhon en Trôs Marets in de Warche. De hellingen van het dal zijn bijzonder mooi. Een reservaat tegenover de samenvloeiing met de Bayehon laat nog de oorspronkelijke begroeiing zien (loofbos en Rysbesvlakten, afgewisseld door open hellingen met steenslag). De vele bronnen en kleine beekjes of watervalletjes in de soms zeer steile rotswanden zijn prachtig. Witte boterbloemen (*Ranunculus aconitifolius*) en hele "watervallen" van Goudveil begeleiden *Conocephalum*, *Lejeunea cavifolia*, *Marsupella*, *Brachythecium rivulare*, *Cratoneuron*, *Philonotis*, *Hookeria* enz.

8. Bayehon. Vanaf de Warche stroomopwaarts komt deze beek tenslotte in een vrij sterk ontwaterd veengebied met zeer veel *Molinia*, waar plaatselijk een prachtige begroeiing met Rijsbes aanwezig is, waartussen nog een aantal Jeneverbessen. Bovenstrooms groeit alleen nog maar *Nardia compressa* op de stenen in

de beek, maar dan ook in ontstellende hoeveelheden. Waar een weg de beek kruist groeit op de leem *Olichotrichum hercynicum*, die het hier blijkbaar koud genoeg vindt om nog zo zuidelijk te komen. Dit voorjaar waren de plantjes voorzien van prachtig bruinrode *Antheridiënbekertjes*, maar ook hier ontbrak van sporenkapsels elk spoor. Meer stroomopwaarts in het nauwe dal komen een paar bronnen voor, waar het prachtige mos *Dicranella squarrosa* of *Diobelon squarrosus* groeit, gemengd met *Philonotis calcarea*. Ook *Hookeria* hoort niet tot de uitzonderingen. In diepe rotsholten vonden we het lichtmos, *Schistostega osmundacea*, zelfs met kapsels!

9. Fagne Wallonne. Tenslotte nog een bezoek aan het grote veengebied ten O. van Mont Rigi en Botrange. Helaas gedeeltelijk afgegraven van het westen af, rondom ontwaterd voor sparrenplantages, heeft deze enorme vlakte veel van zijn oorspronkelijke rijkdom verloren. Gelukkig mag er geen turf meer gestoken worden en is een groot deel van het sparrenbos op de aangrenzende "Grande Fagne" in vlammen opgegaan in 1944, maar de *Molinia* overheersing is toch dermate sterk, dat er maar een klein deel nog echt de moeite waard is, n.l. de bronnen van de Roer. Overwegend *Calluna*, *Erica* en *Narthecium*, met daar tussen door uitgebreide bulten veenmossen doen vermoeden, dat vroeger deze hele vlakte daarmee bedekt was. We hebben hier geen *Sphagnum fuscum* gevonden, hetgeen in vergelijking met de Fagne de Weywertz misschien te begrijpen valt: in de Fagne de Wallonne geen *Andromeda* en *Empetrum*, in de ander geen *Narthecium*. Het wordt overigens zeer boeiend alle, meest geïsoleerde Fagnes met elkaar te vergelijken. De voor ons nog geringe bekendheid van dit gebied maakt het onmogelijk de vergelijkingen te maken. Een paar markante verschillen na een enkel bezoek: Herzogenvenn: heel veel *Trientalis* en enorm veel narcissen (mei '68); Tusschenbusch Venn: Riet, Beenbreek, bronnen met Bosch paardestaart en Dotterbloemen; bovenloop Bayehon: Rijsbes en Jeneverbes. Het ziet er dan ook wel naar uit, dat de Eindhovenense werkgroep nog heel wat excursies naar dit enorm uitgebreide en interessante gebied zal gaan maken. Wat betreft het "binnenwerk": de werkgroep heeft afgelopen winter een eigen werkruimte getimmerd van 6 x 4 meter, in een bestaande loods van één van onze leden. Voorzien van veel licht en ruimte gaat de uit 14 leden bestaande, gecombineerde Paddestoelen-Mossenwerkgroep een productieve tijd tegemoet.

Summary

An enthusiastic résumé is given of an excursion held in several stages in an area south east of Verviers (near Liège, Belgium) in the Hautes Fagnes (High Moors) in Belgium by an Eindhoven group of bryologists in 1967.

Polytrichum juniperinum ssp. *strictum* and *Sphagnum fuscum* were found near Sourbrodt. More to the west in the stream Pouhon grew a.o. *Nardia compressa*, *Marsupella aquatica*, and *Scapania nemorosa*. On a slate rock *Rhacomitrium lanuginosum* and *Grimmia apocarpa* var. *pumila* were found and on a bridge *Encalypta streptocarpa*, *Mniobryum Wahlenbergii* and *Distichium capillacium*, whereas *Diphyscium foliosum* and *Blepharostoma trichophyllum* were found near the stream amidst Calluna.

Near various springs in the slopes of a railway excavation mosses like *Philonotis fontana*, *Ph. caespitosa*, *Riccia bifurca*, *Riccardia sinuata* and *Scapania nemorosa* were abundant. *Ptilidium pulcherrimum* grows in thick layers on stems of old oak trees. Stones and tree stumps were covered by *Paraleucobryum longifolium* and *Drepanocladus uncinatus*. *Sphagnum Girgensohnii* formed tussocks. *Andreaea rothii* and *Marsupella aquatica* were seen on the rocks in the stream.

In a nature reserve (national trust) near Robertville an abundance of wild flowers were accompanied by *Conocephalum conicum*, *Lejeunea cavifolia*, *Marsupella*, *Brachythecium rivulare*, *Cratoneurum*, *Philonotis*, *Hookeria*, a.o.

Oligotrichum was found on loam near Bayehon and near some springs in the narrow valley *Dicranella squarrosa*, *Philonotis calcarea* and *Hookeria lucens* were growing. *Schistostega osmundacea* was found in a deep rock cavern.

The article finishes with a short survey of the flora of Fagne Wallone.

MUSCI

1 2 3 4 5 6 7 8 9

<i>Amblystegium serpens</i>	.	.	.	.	.	x	x	x	.
<i>A. varium</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Andreaea rothii</i>	.	x!	.	.	x!	.	x	.	.
<i>A. rupestris</i>	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
<i>Anomodon attenuatus</i>	.	.	.	.	.	x	.	.	.
<i>A. viticulosus</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Atrichum undulatum</i>	.	.	.	.	.	x!	x	x	.
<i>Aulacomnium palustre</i>	x	.	.	.	.	.	.	x	x
<i>Barbula fallax</i>	.	.	.	.	.	.	x!	x!	.
<i>B. rigidula</i>	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
<i>B. spadicea</i>	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
<i>B. spec.</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Bartramia pomiformis</i>	.	.	.	.	.	x!	x!	x!	.
<i>Brachythecium glareosum</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Br. rivulare</i>	.	.	.	.	x	x	x	x	.
<i>B. rutabulum</i>	.	.	.	.	x!	x!	x	x	.
<i>Bryoerythrophyllum recurvirostre</i>	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
<i>Bryum argenteum</i>	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
<i>B. capillare</i>	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
<i>B. pseudotriquetrum</i>	.	.	.	.	.	x	.	x	.
<i>B. spec.</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Calliergonella cuspidata</i>	.	.	.	.	.	.	x	x	.
<i>Camptothecium lutescens</i>	.	x	.	.	.	x	.	.	.
<i>Campylium hispidulum</i> var. <i>sommerfeldtii</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Campylopus flexuosus</i>	x	x	.	.	.	.	x	.	.
<i>Cirriphyllum piliferum</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Climacium dendroides</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Cratoneuron filicinum</i>	.	.	.	.	.	x	x	x	.
<i>Ctenidium molluscum</i>	.	.	.	.	.	x	x!	.	.
<i>Dicranella cerviculata</i>	x!	.	.	.	.	.	.	x!	.
<i>D. heteromalla</i>	.	.	.	.	.	x!	x!	x!	.
<i>D. squarrosa</i>	.	.	.	.	.	.	x	x	.
<i>Dicranoweissia cirrhata</i>	.	.	.	.	x	x	.	x	.
<i>Dicranum bonjeanii</i>	x	.	.	.	.	.	.	.	.
<i>Dicranum fuscescens</i>	.	.	.	.	.	.	x	.	.
<i>Dicranum polysetum</i>	x	.	.	.	.	.	.	.	.

MUSCI

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Dicranum scoparium	x	.	x	.	.	x	x	x	.
D. scoparium f. paludosum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
D. tauricum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Diphyscium foliosum	.	x	.	.	.	.	.	.	.
Distichum capillaceum	.	x	.	.	.	.	.	.	.
Drepanocladus uncinatus	.	.	.	.	x	x	x!	.	.
Encalypta streptocarpa	.	x	.	.	.	x	x!	.	.
Eurhynchium praelongum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Eu. striatum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Fissidens adianthoides	.	.	.	.	.	.	x	.	.
F. bryoides	.	.	.	.	.	.	x	.	.
F. minutulus	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Fontinalis squarrosa	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Grimmia apocarpa	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
G. apocarpa var. gracilis	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
G. apocarpa var. pumila	.	x	.	.	.	x	.	.	.
G. pulvinata	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Gymnostomum aerupinosum	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Heterocladium heteropterum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Homalia trichomanoides	.	.	.	.	.	x	x!	.	.
Homalothecium sericeum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Hookeria lucens	.	.	.	.	.	x	.	x	.
Hygrohypnum luridum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Hylocomium splendens	.	.	.	.	.	x	x	x	.
Hyocomium flagellare	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Hypnum cupressiforme ssp. imponens	.	.	x	.	.	.	.	.	.
Isopterygium elegans	.	.	.	.	.	x	x	x	.
Isothecium myosuroides	.	.	.	.	.	x	x	x	.
I. myurum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Leucobryum glaucum	.	.	.	.	.	x	x	x	.
Leptodictyum riparium	.	.	.	.	x	x	.	x	.
Mniobryum Wahlenbergii	.	x	.	.	.	.	.	.	.
Mnium affine	.	.	.	.	.	x	x	x	.
Mn. hornum	.	.	.	.	.	x	x!	x	.
Mn. punctatum	.	.	.	.	x	x!	.	x	.
Mn. stellare	.	.	.	.	.	x	x	.	.
Mn. undulatum	.	.	.	.	.	x	x	x	.

MUSCI

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Neckera complanata	.	.	.	.	.	x	x	.	.
N. crispa	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Olichotrichum hercynicum	.	.	.	.	.	.	.	x	x
Orthodicranum montanum	.	.	.	.	x	x	x	x	.
Paraleucobryum longifolium	.	.	.	.	x	x	x	x	.
Philonotis caespitosa	.	.	.	x	.	.	.	.	.
Ph. calcarea	.	.	.	.	.	.	.	x!	.
Ph. fontana	.	.	.	x	.	.	x!	.	.
Plagiothecium denticulatum var. denticulatum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
P. laetum	.	.	.	.	.	x	x	x	.
P. ruthei	x	.	.	.	.	x	.	.	.
P. succulentum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
P. undulatum	.	.	.	.	x	x	x	x	.
Platyhypnidium riparioides	.	.	.	.	x	x!	x	x	.
Pleurochaete squarrosa	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Pogonatum aloides	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
P. urnigerum	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Polytrichum formosum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
P. juniperinum ssp. strictum	x	.	.	.	.	.	.	.	.
P. marginatum	x	.	.	.	.	.	.	.	.
Pseudoscleropodium purum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Ptilium crista-castrensis	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Rhabdoweisia fugax	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Rhacomitrium aciculare	.	.	.	.	x	.	x!	.	.
R. fasciculare	.	.	.	.	.	.	x	.	.
R. heterostichum	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
R. lanuginosum	.	x	x	.	.	x	x	.	.
Rhytidiadelphus loreus	.	.	.	.	.	x	x	x	.
R. squarrosus	.	.	.	.	.	x	x	x	.
R. triquetrus	.	.	.	.	.	x	x	x	.
Schistostega osmundacea	.	.	.	.	.	.	.	x!	.
Sch. pennata	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Seligeria pusilla	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Sphagnum acutifolium	x	.	.	.	.	.	.	.	.
Sph. auriculatum	.	.	x	.	x	.	.	.	.
Sph. auriculatum var. rufescens	.	.	x	.	.	.	.	.	.

MUSCI

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Sphagnum compactum	.	.	x	.	.	.	.	x	.
Sph. cuspidatum	x	.	.	.	.	.	.	.	.
Sph. cuspidatum var. plumulosum	x	.	.	.	.	.	.	.	.
Sph. fimbriatum	x	.	x	.	x	.	.	x	.
Sph. fuscum	x	.	.	.	.	.	.	.	.
Sph. girghensohnii	.	.	.	.	x	.	.	.	.
Sph. inundatum	.	.	.	x	.	.	.	.	.
Sph. magellanicum	x	.	.	.	.	.	.	.	x
Sph. obesum	.	.	.	x	.	.	.	.	.
Sph. papillosum	x	.	x	.	.	.	.	.	x
Sph. recurvum	x	.	x	.	.	.	.	x	x
Sph. recurvum f. fibrosum	x	.	.	.	.	.	.	.	*)
Sph. rubellum	x	.	.	.	.	.	.	.	.
Sph. tenellum	.	.	x	.	.	.	.	.	.
Tetraphis pellucida	.	.	.	.	x	x	x!	.	.
Thamnum alopecurum	.	.	.	.	.	x	x	.	.
Thuidium recognitum	.	.	.	.	.	.	x	.	.
Th. tamariscinum	.	.	.	.	.	x	x	x	.
Tortella inclinata	.	.	.	.	.	.	x	.	.
T. tortuosa	.	.	.	.	.	x	x	.	.
Tortula muralis	.	.	.	.	.	x	x!	.	.
T. subulata	.	.	.	.	.	.	x!	.	.
Ulota crispa	.	.	.	.	.	.	x!	.	.

*) De Zuttere

HEPATICAЕ

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Barbilophozia barbata	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Blepharostoma trichophyllum	.	X	.	.	.	X	X	.	.
Calypogeia mülleriana	.	.	.	.	.	X	X	X	.
C. sphagnicola	X	.	.	.	.	.	.	.	.
Cephalozia bicuspidata	X	.	.	X	.	X	.	.	.
C. connivens	X	.	.	.	.	.	.	.	.
Conocephalum conicum	.	.	.	.	.	X	X	.	.
Diplophyllum albicans	.	X	.	X	.	X	X	X	X
Leiocolea mülleri	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Lejeunia cavifolia	.	.	.	.	.	X	X	.	.
Lepidozia reptans	.	.	.	.	X	X	X	X	.
Lophocolea bidentata	X	.	.	.	.	X	.	X	.
L. heterophylla	.	.	.	.	.	X	X	.	.
Lophozia ventricosa	X	.	.	.	.	.	.	X	.
Marsupella aquatica	.	X	.	.	X	X	.	X	.
M. emarginata	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Metzgeria furcata	.	.	.	.	.	X	X	.	.
M. pubescens	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Mylia anomala	X	.	.	.	.	.	.	.	.
Nardia compressa	.	X	.	.	.	.	.	X	.
N. scalaris	.	.	X	.	.	.	.	.	.
Odontoschisma sphagni	X	.	.	.	.	.	.	.	.
Orthocaulis attenuatus	.	.	X	.	.	.	X	X	.
O. floerkii	.	.	X	.	.	.	X	.	.
Plectocolea crenulata	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Ptilidium pulcherrimum	.	.	.	.	X	.	X	.	.
Riccardia sinuata	.	.	.	X	.	.	X	.	.
Riccia bifurca	.	.	.	X	.	.	.	.	.
Scapania aspera	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Sc. irrigua	.	.	.	.	.	.	X	.	.
Sc. nemorosa	.	X	X	X	.	X	X	X	X
Sc. undulata	.	.	.	X	.	X	X	X	.
Solenostoma spec.	.	.	.	.	.	.	X	.	.

! = fructificerend.